

**STANDART TÜRKİYE TÜRKÇESİ (STT)'NİN
FORMANLARININ ENFORMATİF DEGERLERİ
ve
BU DEGERLERİN İHTİYAÇ HALİNDE BU DİLİN
GELİŞİMİNE
MUHTEMEL ETKİLERİ**

Dr. Efrasiyap GEMALMAZ
Atatürk Üniversitesi
Edebiyat Fakültesi

Erzurum 1997

Dr. Efrasiyap GEMALMAZ
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
FEN-EDEBİYAT FAKÜLTESİ
EMEKLİ ÖĞRETİM ÜYESİ
25240 ERZURUM

Yazışma adresi:
Efrasiyap GEMALMAZ
Güvenlik Cad. 67/18
Aşağıyancı
06540 ANKARA

İnternet:
<http://web.ttnet.net.tr/efras/sayfa/>
<http://members.tripod.com/efrasiyap/>
<http://efrasiyap.tripod.com/>

efras@ttnet.net.tr

Telefon:
+90 312 426 0309 (ankara)
+90 212 868 0741 (istanbul)

Uygulamalar: MicrosoftWord TU1-5.1, ClarisWorks 2.1.3

Fontlar: Helvetica, **Swing**, Times, Συμβολ, Monaco,
Monacoqlu.Efras, Courier,

*Bütün
Türkçe düşünüp
Türkçe konuşup
Türkçe yazanlara ...*

UYARI

*Birçok konuda olduğu gibi, **dil bilimi** ve **dil bilgisi** konularında da Türkçe terimler sorunumuzu henüz halletmiş değiliz. Bu sebeple, bu çalışmada kullandığımız terimlerin birçoğunun, yararlandığımız batı dilli kaynaklardaki karşılıklarını, yanlarında () içinde vermeyi uygun gördük.*

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER

	ÖNSÖZ	xi
	İŞARET VE KISALTMALAR	xv
1	GİRİŞ	3
11	DİNAMİK VE FORMEL SİSTEMLER	4
12	BİLGİ AKIŞI	8
13	HABERLEŞME FAALİYETİ	12
14	HABERLEŞME KANALLARI	21
15	DİLLERİN GENEL YAPISI	29
16	SÖZLÜ DİLLERİN YAPISI	46
17	SÖZLÜ DİLLERİN FORMANLARI	54
18	ENFORMASYONUN ÖLÇÜLMESİ	55
19	PRATİK FAYDALAR	63
2	STT'NİN FORMANLARI	67
21	STT'NİN FONOLOJİK FORMANLARININ EN- FORMATİF DEGERLERİ	68
211	ÜNSÜZLER	70
212	ÜNLÜLER	75
213	HECE	79
22	STT'NİN MORFONOLOJİK FORMANLARININ ENFORMATİF DEGERLERİ	84
221	MORFONETİK YAPIDAKİ SES OLAYLARININ İZAHİ	113
222	LÜGAT VE GRAMER MORFEMLERİNİN MOR- FONOLOJİK YAPISI	128

23	ANLAM BLOKLARI	147
231	KAVRAM İŞARETLERİ	153
232	KAVRAM İLİŞKİLERİ	155
2321	SÜREKLİ KAVRAM İLİŞKİLERİ	157
23211	NİTELEME BLOKLARI	159
2322	GEÇİCİ KAVRAM İLİŞKİLERİ	165
23221	BELİRTME BLOKLARI	167
23222	CÜMLE YAPISI	168
23223	SIRA DEĞİŞTİRME (PERMUTATION)	176
23224	SİLME (SUPPRESSION)	183
23225	AÇIKLAMA (APPOSITION)	185
233	TÜRKÇE'NİN İKİ BOYUTLU (BIDIMENSION- NEL) MATRİSLERİNİN KURULMASI	187
24	TÜRKÇE'NİN TEMEL PARADİGMATİK MOR- FEM LİSTELERİ VE BAŞLICA MORFEM- LERİNİN GEÇİŞ FREKANSLARI	190
3	SONUÇ	226
4	BİBLİYOGRAFYA	233
	RAPORLAR (*)	

* Bu çalışma 1982 yılında DOÇENTLİK TEZİ olarak sunulmuştur. Tez olarak reddedilmiş olmasına rağmen, saygıdeğer jüri üyelerinin bu çalışmayla ilgili değerli bilgiler taşıyan raporlarını eserime eklemeyi şerefli bir görev saydım. Ayrıca, çalışmanın bütünlüğüne dokunmadan, gerek eserin çoğaltılmasından sonra kendimce farketmişim, gerek söz konusu raporlardan edindiğim uyarılar doğrultusunda yerinde gördüğüm eksik ve yanlışları sayfalar üzerinde elimden geldigince tamamlamaya ve düzeltmeye çalıştım. (**Reddedildikten sonra yapılan ilk çoğaltmaya konulan not**)

ÖNSÖZ

Ö N S Ö Z

“**Standart Türkiye Türkçesi (STT)**” tabiriyle, halen Türkiye Cumhuriyeti sınırları içerisinde, sebepli vey sebepsiz görülen, ferdi, mahalli vey ihtisas derecesinde mesleki özelliklerden arınmış, eğitimde, öğretimde, edebiyatta, kitle haberleşmesinde ve resmi muamelatta kullanılıp yazı ve konuşma diline esas teşkil eden Türkçe’yi anlıyoruz.

Bu araştırmanın hedefi, yukarıda sınırlarını belirlemeye gayret ettiğimiz STT’nde enformatif değeri olan her seviyedeki formanları tesbit etmek; bu formanların bu dildeki metinleri meydana getirirken birbirleriyle kurdukları ikili ilişkileri incelemek ve **enformasyon teorisi** bakımından bu ilişkilerin muhasebesini yapıp gerek STT’nin öğrenim ve öğretiminde kullanılacak lügat, gramer ve uygulama kitaplarında nelere hangi planda öncelik verilmesi gerektiği hususunda, gerekse günümüzde gittikçe gelişen insan ve makina ilişkilerinde sözlü bir dil olarak Türkçe’nin kullanılması için hazırlanacak programlarda ilgililere yardımcı olmaktır.

Az çok gelişmiş her dil, “forman” adını verdiğimiz —değişik seviyelerde değişik adlar alan ve aralarında en az bir ayırıcı özellik bulunan— elemanların ikişer ikişer toplanarak bir üstteki içerisinde yer aldığı kümelerden teşekkül etmiş bir “kümeler kümesi” görünümü arzeder. Dili kullananlar, ihtiyaç duyduklarında, aralarında bilerek vey bilmeyerek uzlaşıp dil dedğimiz bu kümeler kümesini meydana getiren alt kümelere yeni elemanlar katabilir, eski elemanları yenileriyle değiştirebilir vey artık işlerine yaramayan elemanları çıkarabilir, hatta bu

alt kümelerin birbirleriyle olan ilişkilerine yeni boyutlar kazandırabilirler. Bu hal, zamana ve şartlara göre değişir.

Değişikliğin tanınması, değişmeden önceki halin bilinmesine bağlıdır. Bu sebeple, devamlı surette değişmekte olan bir dilin ileride alacağı şekilleri değerlendirebilmek için önce onun belli şartlarda ve belli bir zaman kesimindeki halini tesbit etmek gerekir, ve ancak böylece, hem dildeki alt kümelerin birbirleriyle olan ilişkileri sabit durumlarıyla ele alınmış, hem de bu alt kümelerdeki eleman sayısı sabit tutulmuş olacağından, rakamlara dayandırılmış hükümlere ulaşmak mümkün olur.

Söz konusu zaman ve şartların STT kavramıyla sınırlandırılması bu araştırmanın yukarıda belirtilen hedefi için uygundur.

STT'nin “forman”larının tesbiti için, yazı devriminin yapıldığı —ve getirdiği yeni alfabe ve imla anlayışıyla STT'nin doğum tarihi olarak kabul edebileceğimiz— 1928 yılından bu araştırmanın başlatıldığı 1978 yılına kadar geçen 50 yıllık devrede yayınlanmış Türkiye çapında çok okunduğu intibasını veren, gazetelerden, mecmualardan, telif ve tercüme ders ve araştırma kitaplarından, edebi eserlerden, ... tamamen tesadüfi seçilmiş herbiri 100 - 150 kelimelik 1000 kadar metin parçasından istifade edildi. Bu metin parçaları, cümlelerine, cümleler, kelimelerine; kelimeler, morfemlerine ayrıldı. Ayrıca, enformatif değeri olduğu, kurduğu **karşıtlıklardan** (corrélation) kaynaklanan ilgilerden anlaşılan **işaretsiz** morfemler; “Ø” ile gösterildi. Yine bu metin parçalarının yüz kadarı, ayrıca fonolojik hecelerine ayrıldı. Elde edilen “forman” niteliğindeki bütün elemanlar, fişlere çekildi. Aynı elemanı ihtiva eden fişler sayılarak sonuçları döküm fişlerine aktarıldı. Bu malzemenin, fonolojik tesbitlerle,

yaklaşık 100'den fazla geçen lügat ve 10'dan fazla geçen gramer morfemleri için oldukça uygun sonuçlar verdiği, daha önce yapılmış araştırmalardan bulunabilenlerle yapılan karşılaştırmalarda görüldü.

Pek tabiidir ki, saymak şöyle dursun, sadece STT'nde bulunan her morfemin en az bir kere geçebileceği tamamen tesadüfi seçilmiş metin parçalarından bir yığın oluşturmak insan gücünün çok ötesindedir. O halde, forman sayımına tabi tutulan bu metin parçaları STT'nin metin seviyesindeki genel eğilimlerini göstermekten öteye gidemezdi.

Bu malzemeyi mümkün olan bir bütünle karşılaştırarak daha tutarlı sonuçlara ulaşmak için bir gramer ve bir de lügat gerekiyordu. Oldukça kapalı listeler teşkil eden az sayıdaki gramer morfemlerinden işlek olanlar hemen her Türkiye Türkçesi gramerinde toplu halde yer alıyordu. STT'nin bütün lügat morfemlerini içine alan bir eser bulmak ise mümkün olmadı. Mamafih, bu iş için de diğerlerine göre, hem eski, hem yabancı, hem de 1970 yılına kadar teşkil edilmiş ve işleklilik kazanmış kelimelerin önemli bir kısmını madde başı olarak alan “**Hayat-Büyük Türk Sözlüğü (BTS)**” seçildi. Gerek gramerlerden tesbit edilen işlek ekler, gerek BTS'ndeki madde başları ayrıca metinlerin fişlenmesinde olduğu gibi morfonolojik analize tabi tutularak fişlere alındı. Bundan sonra gerekli sayım ve karşılaştırmalar yapılarak bu araştırma gerçekleştirildi.

Araştırmanın “**Giriş**” bölümünde, “enformasyon teorisi” açısından dil, dilin yapısı ve kullanılması hakkında gerekli teorik bilgiler bir araya getirilmeye çalışıldı. “**STT'nin formanları**” başlığını taşıyan ana bölümde, STT'nin **fonolojik, morfonolojik formanları** ile **anlam blokları** üzerinde duruldu. Bu bölüme, ayrıca

taranan metinlerde geçen başlıca lügat ve gramer morfeplerinin mensubu buldukları paradigmatik küme elemanları arasındaki geçiş frekanslarını gösterir listeler eklendi. ‘‘Sonuç’’ bölümünde bu ve benzeri araştırmalardan beklenen pratik faydalardan bahsedildi. Araştırmada, açıklayıcı mahiyetteki örneklere; şema, tablo, liste ve grafıklere oldukça geniş yer verildi. **Notlar**, toplu halde çalışmanın sonuna eklenmiştir* . Ayrıca, gerek bu **nszde**, gerek araştırmanın tamamında kullandığımız terminoloji mahiyetindeki söz ve söz gruplarını metin içinde yerleri geldikçe izah ettik. Bu sebeple de bu terimleri ihtiva eden bir liste düzenlemeyi uygun görmedik.

Son derece sınırlı imkanlarla hazırlanan bu araştırmanın eksiksiz ve kusursuz olduğu iddiasında değiliz. Bu yolda daha çok emegin harcanması, hatta imkanları varsa bizden sonraki araştırmacıların, ayırma, seçme, sayma ve karşılaştırmalarda daha etkin bir şekilde bilgisayar kullanması gerektiğine inanıyoruz. Okuyucularımızdan eksik ve kusurlarımız hakkında yapıcı eleştiriler alacağımızı ve her şeyden önce bunların iyi niyetimize bağışlanacağını umarız.

Erzurum, 21 Mart 1982

E. GEMALMAZ

* Çalışmanın bu baskısında, notlar sayfa altlarına çekilmiştir.

İŞARET VE KISALTMALAR

Bu araştırmada konunun belli kısımlarıyla ilgili işaret ve kısaltmalar, geçtikleri yerlerde () içerisinde verilmiştir. Aşağıda sadece bütün araştırma boyunca verilen örneklerde ortak kullanılan işaret ve kısaltmalar gösterilmiştir.

⇒	: “Olur” vey “böyle gösterilebilir.”
↑	: “Tamlayan ⇒ Tamlanan”; “İşlem sırası” vey “varış”
↑	: “Sıra ilişkisi”
…→	: “Yaklaşık” vey “Konu dışı ilişki”
=	: “Eşit”
≡	: “Eşdeğer”
> , <	: “Etimolojik gelişme” vey “nisbet”
~	: “Alternans”
[...]	: “Aslında yok” vey “açıklamak üzere eklenmiş”
(...)	: “Blok sınırı (Öbek sınırı)”
/.../	: “Metinden parça (syntagma)”
«...»	: “Kavram”
{...}	: “Küme”
...(+)	: “Statik eleman (isim türü)”
...-	: “Dinamik eleman (fiil türü)”
BTS	: “Hayat-Büyük Türk Sözlüğü”
STT	: “Standart Türkiye Türkçesi”
//	: “Karşıt (versus)”

